

Karakteristike odgojiteljeva govora i glasa u kontekstu dječjeg govornog razvoja

Opačak, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:023922>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Lucija Opačak

KARAKTERISTIKE ODGOJITELJEVA GOVORA I GLASA
U KONTEKSTU DJEČJEGA GOVORNOG RAZVOJA

Završni rad

Zagreb, srpanj 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Lucija Opačak

KARAKTERISTIKE ODGOJITELJEVA GOVORA I GLASA
U KONTEKSTU DJEČJEGA GOVORNOG RAZVOJA

Završni rad

Mentorica rada:
doc. dr. sc. Jelena Vignjević

Zagreb, srpanj 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Govorni razvoj djece rane i predškolske dobi.....	2
2.1. Predverbalno razdoblje dječjega govornoga razvoja	3
2.2. Verbalno razdoblje dječjega govornoga razvoja.....	4
3. Okolinski čimbenici govornoga razvoja djece rane i predškolske dobi	8
4. Odgojitelj kao poticatelj dječjega govornoga razvoja	11
5. Odgojiteljev govor i glas.....	14
5.1. Karakteristike odgojiteljeva govora	15
5.1.1 Psihološka sadašnjost (prezentnost)	16
5.1.2. Jačina (intenzitet) govora	16
5.1.3. Brzina (tempo) govorenja	17
5.1.4. Ritam.....	18
5.1.5. Kretanje tona	19
5.1.6. Trajanje govora.....	20
5.1.7. Društveno vrijeme govora.....	20
5.1.8. Afektivnost u govoru	21
5.2. Karakteristike odgojiteljeva glasa	22
5.2.1. Boja i ton glasa	22
5.2.2. Jačina glasa.....	23
5.3. Neverbalna komunikacija	23
5.4. Govorne vježbe za disanje, glas i izgovor	24
6. Zaključne misli o odgojiteljevu govoru.....	26
Literatura.....	27

Sažetak

Govor je fenomen otkan unutar okvira društvenog života. Zato ne iznenađuje da se samo u društvenom okružju govor može razvijati. Razvoj govora ide ukorak s cjelovitim razvojem djeteta, jer je čovjek cjelina svih svojih sposobnosti i mogućnosti. Najosjetljivije razdoblje razvoja u životu jedne osobe jest rano djetinjstvo, i to do treće godine života. Tada se postavljaju temelji svemu što će kroz život uslijediti (Posokhova, 2008).

Budući da dijete većinu svog ranog djetinjstva provede boraveći u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, iznimno je bitno odgojiteljevo znanje o fazama dječjega razvoja te njegova namjera da djetetu bude dobar model i uzor za razvoj govora, komunikacije i ponašanja.

Ako su odgojitelju dobro poznate okosnice dječjega govornoga razvoja, moći će ga svjesno pratiti te ispravno poticati, kako bi taj razvoj uredan (Posokhova, 2008). Sam pojam *urednog* razvoja veoma je širok te je za njegovo poznavanje potrebno poznavati i prihvatljive individualne razlike među djecom. Naime, nije svaka individualna razlika odmah i razvojna poteškoća ili patološka pojava (Posokhova, 2008).

Odgojitelj je, nakon roditelja, najistaknutiji govorni model djetetu. Dijete će govoriti onako kako je čulo govoriti odrasle oko sebe. Sve će odlike odgojiteljeva govora, pa i one negativne (tepanje djeci, preglasan ili pretih govor, prebrz ili prespor govor, nerazumljivo i nejasno govorenje), imati utjecaj na dječji govorni razvoj.

Cilj ovoga rada jest dotaknuti znanstvene tvrdnje o dječjem govorno-jezičnom razvoju, povezati ih s karakteristikama odgojiteljeva govora i glasa te vidjeti kako odgojitelj utječe, i može utjecati, na djetetov govorno-jezični razvoj. Od antičke Grčke, preko psiholingvisti i kognitivnih teoretičara, pa sve do danas, mijenjale su se znanstvene teorije o govorno-jezičnom razvoju. Danas je poznato da su i biološki i okolinski čimbenici podjednako važni za dječji govorni razvoj.

Ključne riječi: dijete, glas, govor, odgojitelj, razvoj

Summary

Speech is a phenomenon constructed in a social environment, so it's not odd that its development is possible only in social environment. The development of speech goes alongside the holistic development of a child, because a person is formed by his abilities and possibilities. The most sensitive period of development in a person's life is early childhood, up to the age of three. During that time the foundations are laid for everything that will follow throughout life.

Since the child spends most of his early childhood in a kindergarten, what's extremely important is the preschool teacher's knowledge of the stages of early development and his willingness to be a good role model for the child.

If the preschool teacher knows how the development of speech takes place, he will be able to consciously monitor and encourage it correctly, in order to make sure that it's progressing. The very concept of good development is extensive. In order to understand it, it's necessary to know normal and acceptable individual differences between children. Not every individual difference is immediately a developmental difficulty or a pathological phenomenon.

After the parents, the preschool teacher is the first speaking model for the child. The child will speak the same way he heard adults around him speak. If the teacher doesn't speak standard Croatian language, or if he uses diminutives and so called *baby talk* too often, if he speaks too loudly or too slowly, incomprehensible and unclear, he can't expect the child to have good speech development.

The aim of this work is to look at some scientific claims about children's speech and voice development, to connect those claims with the characteristics of the teacher's speech and voice, in order to see how the teacher influences, or could influence, the child's speech development. Starting from ancient Greece, through psycholinguists and cognitive theorists until today, scientific theories about speech and voice development have changed. It is known today that both biological and environmental contributors are quite important for a child's speech development.

Key words: child, development, preschool teacher, speech, voice

1. Uvod

Među čovjekovim višim psihičkim aktivnostima nalazi se i govor. Govorom čovjek dijeli svoje osjećaje, doživlja, iskustva, znanja, potrebe i mišljenja s drugim ljudima (Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca i Letica, 2004). Govor je razvijeni sustav ne samo riječi, nego i znakova i simbola, a osnovna mu je funkcija komunikacija (Starc i sur., 2004). Bez komunikacije nema zajedništva, bez zajedništva nema razvoja, bez razvoja nema života. A na čovjekov razvoj utječu kako biološki, tako i okolinski čimbenici, svaki u svojoj mjeri (Berk, 2008).

Govor se razvija sustavno i ukorak s cjelokupnim razvojem djeteta. Stoga je suvremeno proučavanje čovjekova razvoja područje susreta različitih disciplina i njihova međusobnog prožimanja, odnosno riječima Laure Berk (2008, str. 5) „naše golemo skladište informacija o čovjeku je interdisciplinarno.“ Osobne karakteristike djeteta su važne, ali ništa manje važni nisu odnosi roditelja s djetetom, socijalno okruženje i podrška u široj obitelji i u zajednici od koje dijete prima odgoj i obrazovanje (Berk, 2008).

Na pisanje ovoga rada potaknula su me iskustva sa stručno-pedagoške prakse i metodika koje smo u protekle tri godine tijekom studija imali. Slušajući često govor odgojitelja koji oponašaju dječja govorna odstupanja te djecu koja potom oponašaju tog istog odgojitelja, počela sam promišljati o važnosti odgojitelja kao govornog modela. Želja mi je potaknuti odgojitelje da budu svjesni svojih riječi i djela jer djeca oko kojih provode i do deset sati dnevno sve vide i čuju.

Cilj je ovoga rada povezati znanstvene spoznaje o dječjem govorno-jezičnom razvoju i spoznaje o utjecaju odgojitelja na dječji govorni razvoj. Ukratko će se u radu predstaviti teorije govornog razvoja koje je dječja psihologija kroz povijest iznijela. Zatim će se spomenuti faze dječjega govornog razvoja kroz koje dijete prolazi, od rođenja pa sve do sedme godine. Dotaknut će se i utjecaj okoline i ulogu odgojitelja u dječjem govornom razvoju u kontekstu cjelovitog razvoja. Potom će se detaljno opisati karakteristike odgojiteljeva govora, glasa i neverbalne komunikacije koja uvelike nadopunjuje riječi i govor te im daje dodatnu autentičnost i snagu. Na koncu će biti riječ i o načinima na koje je, putem različitih svakodnevnih aktivnosti u vrtiću, moguće poticati dječji govorno-jezični razvoj.

2. Govorni razvoj djece rane i predškolske dobi

Prema Starc i sur. (2004) dijete već od samog rođenja ima predispozicije za učenje govora i usvajanje jezika. Svako zdravo dijete ima anatomske mogućnosti za razviti govorne organe i glasovne mogućnosti za ovladati glasovima svojega materinjeg, ali i bilo kojega inog jezika.

Dijete prije svega uči slušanjem. Još dok je u utrobi svoje majke ono čuje njezin glas i uči ga razlikovati od drugih glasova iz svoje okoline (usp. Posokhova, 2008). Prema dokumentiranim riječima majki, dijete svojim pokretima u utrobi drugačije reagira na glas majke, drugačije na glas oca i ostalih članova obitelji. Dijete nakon rođenja nastavlja slušati govor u svojoj okolini. Stoga Posokhova (2008) ističe kako je od iznimne važnosti razvoj predverbalne komunikacije već od začeca, kako bi dijete poslije što lakše ovladalo govorom i jezikom.

Prema Andrešić, Benc Štuka, Gugo Crevar, Ivanković, Mance, Mesec i Tambić (2010), razvoj govora, a prema tome i glasa i jezika u djeteta, najintenzivniji je u prve tri godine njegova života. U tom periodu dijete prolazi sustavne faze razvoja govora, od krika, preko gukanja i slogovanja, pa sve do govora kojim postaje kompetentno podijeliti s drugima svoje misli, osjećaje, želje i potrebe.

Pitanja ljudske jezične i govorne sposobnosti te ovladavanja jezikom, oduvijek su ljudima bila intrigantna. Prema Vasta, Haith i Miller (1997), razne su kulture i razdoblja na svoj način pokušala tumačiti ljudsko ovladavanje jezikom. Tako su već u antičkoj Grčkoj neki smatrali da je govor urođeni fenomen koji se pojavljuje posve spontano tijekom sazrijevanja, dok su drugi (Aristotelovi sljedbenici) vjerovali da svatko s više ili manje napora uči jezik kao izmišljeni sustav.

U 20. su se stoljeću u okviru razvojne psihologije razvile mnoge teorije dječjega govornog razvoja. Skinner je zastupao teoriju operantnog uvjetovanja u kontekstu usvajanja i učenja govora. Kasnije su Chomsky i psiholingvisti koji su ga slijedili došli do zaključka da se govor usvaja pomoću čovjeku urođenih sposobnosti kojima dijete transformira zvukove koje čuje u strukturu koju prirodno razumije te ne mora nužno znati značenje riječi kako bi učilo gramatiku. Kognitivni teoretičari, slijedeći Piageta, utvrdili su da dijete ponajprije usvaja značenje, a potom gramatičke strukture jezika. Funkcionalisti su isticali kako je

primarna funkcija govora komunikacija, te se u tu svrhu kod djece i razvija govor pomoću govornih uzora i modela koje imaju u roditeljima (Vasta i sur., 1997).

Dakle, dijete uči govor ne samo pomoću svojih bioloških predispozicija, nego i utjecajem okoline koja djetetu pruža sustav jezične podrške. Dijete poticano slušanjem govora i razgovora svojih roditelja, braće i sestara, druge djece u vrtiću i odgojitelja, te zahvaljujući biološkoj sposobnosti ovladavanja govorom, postaje aktivan govornik i usvaja jezik. Dječji je jezični razvoj najintenzivniji u razdoblju od rođenja pa do navršene treće godine života. Unutar tog perioda dijete će ovladati osnovom jezika u svim jezičnim područjima: glasovnom (fonološkom), rječničkom (semantičkom), gramatičkom, komunikacijskom i metajezikom (Starč i sur. 2004).

Sam proces dječjega usvajanja jezika i govora uobičajilo se dijeliti na dva razdoblja – predverbalno i verbalno, unutar kojih se izdvajaju predvidljive razvojne faze, koje će biti detaljnije opisane u nastavku teksta.

2.1. Predverbalno razdoblje dječjega govornoga razvoja

Predverbalno razdoblje period je prije djetetove uporabe riječi i traje do otprilike godinu dana. U tom razdoblju dijete sa svojom okolinom komunicira glasanjem, tj. fonološkim govorom. U tom periodu mogu se izdvojiti četiri različite faze (Posokhova, 2008).

Od 1. do 8. tjedna dijete prolazi prvu fazu koju obilježavaju fiziološki krik i refleksno glasanje. Unutar tog razdoblja dijete proizvodi spontane glasove kojima komunicira s okolinom o svojim fiziološkim i emocionalnim potrebama i stanjima. Dominiraju krikovi, uzdasi, kašalj i plač. Tijekom prve faze dijete uči slušati i kontrolirati izgovor glasova, intenzitet i visinu glasa te istražuje efekte zračne struje u usnoj šupljini i mogućnosti kontroliranja pokreta govornih organa. U tom periodu dijete pokazuje naznake slušne koncentracije putem svojih reakcija na ljudski govor (Posokhova, 2008).

Od 8. do 20. tjedna dijete se nalazi u drugoj fazi u kojoj se krik postupno mijenja, a pojavljuju se gukanje i smijeh. Dijete pomalo počinje ovladavati intonacijom svoga glasa. Reagirajući na osmijeh odraslih, na fizički kontakt držanjem i maženjem, dijete počinje gukati

koristeći se uglavnom samoglasnicima. Uz gukanje razvija se i govorno disanje te se sve češće pojavljuje smijeh (Posokhova, 2008).

Između 16. i 20. pa sve do 30. tjedna traje treća faza obilježena glasovnim igrama i brbljanjem. Za govornu su artikulaciju potrebni pluća, grlo, nosna i usna šupljina te usnice i jezik (usp. Starc i sur., 2004). Djetetovim rastom povećava se i prostor u usnoj šupljini, pa dijete u ovoj fazi ima puno više prostora za kretanje jezikom. Slogovnom brbljanju prethodi slogovno glasanje (*maaa, taaa, baaa, gaaa*). Slogovno brbljanje prvi je korak u spajanju odvojenih glasova u sekvence koje će kasnije postati riječi (Posokhova, 2008).

Između 20. i 25. pa do 50. tjedna dijete je u četvrtoj fazi u kojoj brblja aktivnim slogovima. Dječji govor sada sve više podsjeća na glasove jezika kojim je dijete okruženo. U ovoj se fazi u razvoj govora postupno uključuje i socijalna komponenta jer dijete aktivno komunicira sa svim ljudima iz svoje okoline: brbljanjem, pogledom, rukama, slušanjem. Intenzivno se razvija razumijevanje govora te dijete svjesno reagira kad čuje svoje ime ili zapovjedni ton riječi „*Ne!*“, odnosno svjesno percipira ljudski govor (Posokhova, 2008). U ovom je razdoblju važno poticanje komunikacije s djetetom pomoću jarkih boja i igračaka.

Potrebno je naglasiti da su emocije i način ophođenja od neprocjenjive važnosti za djetetov govorni razvoj. Prema Greenspan i Lewis (2004), afektivne i emocionalne interakcije, u svakoj fazi govornog razvoja djeteta, potiču ne samo govorno-jezični razvoj nego i ostala razvojna područja. Pamćenje, motorika, vizualno-prostorna orijentacija i kognitivne vještine također su uključene u jednostavnu komunikaciju, kao što je i pokazivanje prstom na vrata u namjeri da se iziđe van. Različiti dijelovi uma rade zajedno najbolje onda kada su iskustva učenja usmjeravana emocijama (Greenspan i Lewis, 2004).

2.2. Verbalno razdoblje dječjega govornoga razvoja

Nakon što dijete izgovori prvu smislenu riječ, počinje razvoj govora u takozvanoj fazi rječničkoga (semantičkoga) govora. Napredak govora od tada nadalje prati se prema rastu broja riječi kojima se dijete u svojoj svakodnevnoj komunikaciji služi (Posokhova, 2008). Napredak u leksičkom razvoju iznesen je u Tablici 1.

Tablica 1

Fond riječi u djece do četiri godine starosti (prema Posokhova, 2008; str. 21)

Dob djeteta	Minimalan broj riječi	Maksimalan broj riječi
12-14 mj.	3	58
15-17 mj.	4	232
18-20 mj.	44	383
21-23 mj.	67	707
27-30 mj.	171	1509
3-4 god.	598	2346

Svoju prvu riječ dijete izgovori između 9. i 15. mjeseca života te nastavlja svoj daljnji razvoj u svim jezičnim područjima (gramatičkom, fonetičkom, leksičkom, semantičkom, pragmatičkom itd.) (Posokhova, 2008). Dijete se postupno sve više služi govorom u svrhu opširnije i duže komunikacije, prepričavanja i stvaranja vlastitih priča. Područje jezika koje se intenzivno razvija tek u predškolskom razdoblju jest znanje o jeziku i govoru ili metajezična svjesnost, nužna za uspješno ovladavanje čitanjem i pisanjem. Metajezičnu svjesnost razvio je onaj čovjek koji može analizirati jezik i koristiti se karakteristikama jezika te je sposoban svjesno kontrolirati vlastitu jezičnu uporabu.

Razvoj govora od 1. do 7. godine bit će prikazan tablično (Tablica 2), prema Andrešić i sur. (2010), s naglaskom da ova podjela donosi očekivani govorno-jezični razvoj te se ne može upotrebljavati kao sredstvo dijagnostike.

Tablica 2

Dobni okvir govorno-jezičnog razvoja djece (prema Andrešić i sur., 2010).

Dob djeteta	Uredan govorno-jezični razvoj
9-15 mj.	<ul style="list-style-type: none">• Razumije geste i jednostavne verbalne upute• Razumije jednostavne riječi• Brblja, oponaša zvukove, gestikulira• Komunicira bogatim slogovanjem sličnim pravim riječima• Reagira na svoje ime• Izgovara prvu smislenu riječ

- 15-18 mj.
- Poznaje i govori između 5 i 20 riječi, pojedinačno, uglavnom su imenice
 - Ponavlja jednostavne riječi i fraze („daj piti“, „mama pa-pa“)
 - Slijedi jednostavne upute i pokazuje što želi
 - Vokalizacijom, praćenom gestikulacijom ili dodirivanjem, traži ono što želi
 - Povezuje riječi s ritualima („pa-pa“, „njam-njam“)
- 18 mj-2 god.
- Poznaje i koristi oko 50 riječi
 - Pokazuje i imenuje predmete iz svakodnevnog života
 - Ponavlja riječi koje čuje
 - Spaja dvije riječi i kombinira ih u rečenicu („Beba papa“, „Mama nuna“)
 - Koristi glagole, pridjeve, negaciju (ne, nema), zamjenice (ja, ti, moje)
 - Jednom riječju ili frazom izražava emocije
 - Odgovara na postavljena pitanja s „da“ ili „ne“
- 2-3 god.
- Slaže rečenice od 2-3 riječi
 - Upućuje pitanja, vrlo jednostavna
 - Odgovara na pitanja tko, što, gdje
 - Osim dosad usvojenih vrsta riječi, počinje koristiti priloge mjesta te glagolsko vrijeme za izricanje prošlosti i budućnosti
 - Sluša kratke priče i sudjeluje u kraćim razgovorima
 - Gleda slikovnice, lista ih i daje nazive slikama
 - U razgovor uvodi novu ili mijenja postojeću temu
 - Izražava emocije
- 3-4 god.
- Izražava se rečenicama od 3-4 riječi
 - Postavlja pitanja „zašto“, „kako“, „kada“, „što ako“
 - Govori o iskustvima koja je doživjelo, govori povezano
 - Priča kratke priče
 - Može izvršiti uputu od tri uzastopne radnje
 - Prilagođava svoj govor ovisno o sugovorniku (primjerice kad razgovara s mlađim djetetom)
 - Pokušava čitati slikovnice, stvarajući pritom svoju inačicu
 - Može slušati priče u trajanju do 10 min
 - Objašnjava kada ga drugi ne razumije
- 4-5 god.
- Izražava se rečenicama od 4 do 6 riječi
 - Voli pričati duge priče i ne voli kada ga se u tome prekine
 - Odgovara adekvatno na postavljena pitanja
 - Novim i nepoznatim riječima traži značenje
 - Broji do 10, automatski i mehanički
 - Sve vrste riječi upotrebljava gramatički pravilno
 - Imenuje jednostavne geometrijske likove

5-6 god.

- Koristi se složenim rečenicama
- Vrste riječi koristi gramatički pravilno
- Pravilno izgovara sve glasove
- Razvijen mu je koncept vremena (jučer, danas, sutra, ujutro, navečer)
- Zna da tekst predstavlja govorni jezik
- Pokazuje interes za pisanu riječ, slova, knjige
- Prepoznaje i imenuje slova i brojke
- Može napisati svoje ime
- Oko 6. godine može izdvojiti početni glas pojedinih riječi

6-7 god.

- Koristi složene jezične strukture bez poteškoća
 - Svjestan je apstraktnih pojmova (ljubav, sreća, zdravlje) i počinje ih usvajati
 - Imenuje dane u tjednu
 - Prilagođava svoj govor socijalnim situacijama
 - Može dugo razgovarati o nekoj temi i lako uvodi nove teme u razgovor
 - Počinje usvajati slušnu analizu i sintezu
 - Uspostavlja vezu između slova i glasa
 - Poznaje slova i počinje pisati
-

3. Okolinski čimbenici govornoga razvoja djece rane i predškolske dobi

Prema Berk (2008), okolina je višeslojan skup utjecaja koji može povoljno ili nepovoljno utjecati na fizičko i psihičko zdravlje pojedinca. Okolina može djelovati pozitivno ili negativno, može pospješiti djetetov razvoj, a može biti i izvorom različitih čimbenika rizika. Utjecaji mogu biti izravni ili posredni (Berk, 2008).

Izravan je onaj utjecaj kojim točno određena osoba (otac, majka, brat, sestra, odgojitelj) utječe na djetetov razvoj. Osoba se djetetu obraća izravno te u međusobnoj komunikaciji raste njihova povezanost, povjerenje, reakcije su jasne i odašilju povratnu informaciju. Svaka reakcija izaziva novu reakciju te se tako stvara lanac obiteljskih odnosa i odnosa u drugim skupinama kojima će se dijete priključivati.

Posredni pak utjecaji su utjecaji *treće strane*. Interakcija i međusobni odnosi pojedinih članova obitelji ili zajednice pod utjecajem su odnosa drugih članova obitelji i zajednice (Berk, 2008). Primjerice roditelji bolje zadovoljavaju potrebe svoje djece ukoliko je njihov bračni odnos obazriv i topao (Berk, 2008). Zato je okolina kompleksan čimbenik svih segmenata djetetova razvoja, pa i razvoja govora.

Susjedstvo, mjesta i gradovi u kojima obitelji žive, kulturalni kontekst, vrijednosti i običaji također igraju ulogu u razvoju djeteta. Neki od utjecaja jesu: broj aktivnosti koje okolina pruža, a u koje djeca mogu biti uključena, zatim resursi prisutni u susjedstvu i stvaranje socijalnih veza, kulturne vrijednosti i običaji pojedinih zemalja ili pak dijelova iste zemlje. Nije samo roditelj taj koji utječe na odgoj i razvoj svoga djeteta, nego svi sustavi koje Bronfenbrenner i Morris (1998; prema Berk, 2008) obuhvaćaju u svojoj teoriji ekoloških sustava. Prema Berk (2008), svaki sloj okoline uvelike utječe na dječji razvoj: mikrosustav (obitelj, vrtić, obližnje igralište), mezosustav (odnosi između pojedinih mikrosustava), egzosustav (prijatelji i susjedstvo, šira obitelj, zdravstvene službe, radno mjesto), makrosustav (zakoni, običaji i vrijednosti grada, područja ili države u kojoj dijete živi) i kronosustav (promjene u životnim događajima slijedom vremena).

Dijete svoj govor upućuje drugima i pritom promatra njihove reakcije koje dolaze putem povratne informacije. Jednako tako, okolina upućuje govor djetetu, svjesna ili nesvjesna dječje povratne reakcije na izgovoreni sadržaj. Ta povratna sprega izuzetno je jaka u usvajanju govora u djeteta predškolske dobi. Dijete u svojoj socijalnoj okolini vidi model

ponašanja po kojemu usvaja ne samo govor nego i ponašanje, stavove i mišljenja. Dijete oponaša ono što rade njegovi ponašajni i govorni uzori te tako usvaja govor koji do njega dopire (receptivni jezi) i prema njemu stvara vlastiti govor (ekspresivni jezik) (Greenspan i Lewis, 2004).

Razvijanje receptivnog jezika predstavlja razvijanje djetetove sposobnosti slušanja, ali i razumijevanja onoga što mu se govori. Prema Greenspan i Lewis (2004), prije razvoja govora okolini je potrebno uvjeriti se da dijete ima dobro razvijen sluh te da nije preosjetljivo na zvukove. Ukoliko odrasta u bučnoj okolini, izloženo zvukovima velike jačine, djetetov se sluh neće dobro razvijati te će dijete vrlo vjerojatno imati poteškoća i u usvajanju ispravnoga govora.

Za razliku od receptivnog, ekspresivnim jezikom dijete sudjeluje u razgovoru i iznosi svoja mišljenja. Okolina je važan čimbenik u pomaganju djetetu da kombinira riječi u sintagme, surečenice i rečenice, da odgovara na postavljena pitanja koristeći se sa što više riječi u govoru, da može dati verbalnu povratnu informaciju i utkati nove pojmove u svoj govor (Greenspan i Lewis, 2004). Okolina može djetetu pomoći da u svakoj situaciji u kojoj se nalazi osluškuje, primjećuje i usvaja nove riječi i izraze. Svaka društveno prihvatljiva okolina može djetetu biti poticajna, zato je važno da dijete, pod nadzorom odgovornoga odraslog pojedinca, crpi nova govorno-jezična saznanja iz svoje okoline.

Među okolinskim čimbenicima koji mogu značajno usmjeravati dječji jezični razvoj u današnjim se okolnostima djetinjstva posebno ističu mediji, odnosno digitalni sadržaji uz koje djeca odrastaju. Djeca su danas sa svih strana okružena medijima i znaju se njima služiti, češće i bolje nego odrasli. Nije moguće izbjeći medijski utjecaj na govorni razvoj djeteta, ali je moguće nad tim utjecajem bdjeti i njime upravljati.

Prema Pašica (2019), kvalitetan televizijski program dobro utječe na dječji govorni razvoj jer potiče u djece radoznalost, zaokuplja im pažnju i motivira ih na slušanje, golica njihovu maštu i, ako je k tome roditelj ili odgojitelj spreman i voljan razgovarati s djetetom o pogledanom sadržaju, učinak televizije na dječji govorni razvoj može biti pozitivan. Prema Pašica (2019), samo 15 minuta dnevnoga gledanja razvojno prikladnih emisija poboljšalo je govorno-jezične vještine u djece. Bitno je da televizijski programi koje dijete gleda pružaju djetetu dobar govorni uzor (sporiji i razgovijetan govor, jasna artikulacija glasova i ispravan izgovor), da se služe djetetu poznatim riječima te da polaze od djetetu poznatog i nadograđuju mu znanje.

No mediji mogu imati i negativan utjecaj na dijete ukoliko dijete gleda neprimjerene sadržaje koji ga govorno ne obogaćuju nego osiromašuju. U tim slučajevima, rezultat je često govorno-jezični razvoj slabiji od optimalnoga i poželjnoga. Ako se previše vremena utroši na korištenje medija, onda se djeci oduzima korisno i nezamjenjivo vrijeme žive interakcije s roditeljima i vršnjacima. Prema Pašica (2019), nije dobro imati televiziju neprestano uključenu negdje u pozadini jer se dijete tada usmjerava na više strana od kojih dolazi slušni poticaj i ne može ispravno razlučiti kojem se poticaju podvrgnuti.

Važno je razvijati kritičku svijest pri gledanju televizijskih i općenito medijskih sadržaja. Da bi medijski utjecaj na govorno-jezični razvoj djece bio pozitivan, roditelji, odgojitelji i medijske osobe trebaju prije svega spoznati svoju ulogu u dječjem razvoju (Košir, Zgrabljic i Ranfl, 1999).

U kontekstu suvremenoga djetinjstva, dječji je vrtić prostor u kojem djeca borave i po deset sati u danu, pa će svi okolinski poticaji u ustanovama za odgoj i obrazovanja djece rane i predškolske dobi, a napose čimbenik osobnosti i govora odgojitelja, biti itekako povezani s dječjim govornim razvojem. Stoga će u nastavku teksta biti više riječi o odgojitelju kao poticatelju dječjega govornoga razvoja te o samom odgojiteljevom govoru poticajnom za dječji govorni razvoj.

4. Odgojitelj kao poticatelj dječjega govornoga razvoja

Ima djece koja govore spontano i vole se izražavati. Imaju ih koji su sramežljiviji i treba im više vremena da se ohrabre za komunikaciju. Poštujući uvijek dječje individualne razlike, svako dijete bez iznimke treba poticati na govorno izražavanje, bilo ono rječito ili ne. Prema Šimeg (2022), djecu na govorenje treba poticati govorenjem, ali i slušanjem. Odgojitelj treba postavljati otvorena pitanja djetetu, tako da se dijete može elokventnije izraziti. Također mu treba dozivati u svijest osluškivanje zvukova prirode, šumova i glasanja životinja te njihovo razlikovanje i oponašanje. Djeca uče kroz igru, pa ih treba poticati i na igru govorom. Postoji mnogo jezičnih igara za dječji govorno-jezični razvoj, ali i za prevenciju govornih poteškoća, za dobar razvoj govornog disanja i sl. (Posokhova, 2008).

Govorne vještine kojima dijete u određenoj fazi svoga razvoja vlada treba nadograđivati novim vještinama i znanjima (Posokhova, 2008). Sukladno tome, za svaku dob djeteta prikladan je drugačiji način poticanja komunikacije. Dojenčetu je najpotrebnija emocionalna komunikacija, a kako odrasta komunikacija postaje predmetna. Potom važno mjesto u životu djeteta počinje zauzimati igra, pa se sav razvoj temelji na njoj, sve do polaska u školu kada dijete počinje učiti. Dobri načini govorno-jezičnog igranja su brojalice, brzalice, zagonetke, dramatizacija, prepričavanje događaja, čitanje slikovnice i bilo koji situacijski poticaj, ukoliko ga odgojitelj pravovremeno opazi.

Uz razvoj govora usko je vezan i razvoj fine motorike dječjih prstiju, pa odgojitelj treba obratiti posebnu pozornost i na to. Prema Šimeg (2022), od dojenačke dobi djetetu možemo poboljšati razvoj prstiju masažama, milovanjima i razgibavanjima. Kasnije se fina motorika razvija likovnim aktivnostima, rezanjem škaricama, umetanjem, lijepljenjem, nizanjem i slično, pri čemu odgojitelj treba obratiti pažnju na veličinu predmeta kojim dijete barata. Što je dijete veće, predmet je manji jer pokret postaje sve spretniji i koordinacija oka i ruke bolja.

Od trenutka kada dijete krene u vrtić, odgojitelj postaje odgovoran za njegov odgoj i obrazovanje. Prema Šušnjić (2021), odgojitelj je djetetov uzor u ponašanju, usvajanju vještina, umjetničkom izražavanju, govorno-jezičnom razvoju i svemu što djetetu u vrtiću nudi kao sadržaj. Dijete prema odgojitelju razvija privrženost te se osjeća sigurnim biti u njegovoj blizini. Što je privrženost bolja i sigurnija, bolji će biti i govor, a susljedno tome i

razvoj socijalnih kompetencija djeteta. Odgojiteljev utjecaj na razvoj socijalnih kompetencija djece značajan je i važan. Stoga odgojitelj treba odgovorno promišljati o svome ponašanju i načinu ophođenja prema djeci, kako bi im u što kvalitetnijoj atmosferi prenio potrebna znanja i vještine (Šušnjić, 2021).

Sustav za Rani i predškolski odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj pruža mogućnost pohađanja vrtića svoj djeci između šest mjeseci i sedam godina starosti, odnosno dok dijete ne pođe u školu. Pohađanje vrtića nije obavezno, obavezna je samo jedna godina pred polazak u školu, kako bi dijete moglo što lakše proći tranziciju iz jedne ustanove u drugu (Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju NN 57/22 (NN 97/2022)). Dakle, dijete u vrtiću provede minimalno godinu dana, a najviše sedam godina. To je, kako je ranije navedeno, najvažniji razvojni period života pojedinca. Prema Šušnjić (2021), odgojiteljev doprinos razvoju djece unutar skupine koja mu je dodijeljena neizmjeran je. Zato nije svejedno koliko će kvalitetno biti odgojiteljevo izvršavanje obaveza.

U odgoju je najvažnija dobrobit djece. Sve ostalo treba biti u drugom planu. Izvršavanje odgojiteljskih obaveza treba biti usmjereno tome da djeca dobiju sjeme vrijednosti koje će kroz život moći razvijati. Nažalost, u današnjem se društvu pažnja poklanja više ekonomskoj dobiti koja može proizaći iz neke aktivnosti ili posjedovanog talenta, a manje na vrijednost koju aktivnost ili talent imaju sami po sebi. „Jezik uči ne zato da može govoriti, već da zgrće bogatstvo; pa kad bi se netko bez te sposobnosti govora mogao obogatiti, ništa se ne bismo brinuli za tu vještinu.“ rekao je u svojoj propovijedi Ivan Zlatousti (1972; prema Božanski časoslov, 2012; str. 1587). Vrijednost jezika nije u zgortanju bogatstva onih koji se njime znaju služiti, nego u prenošenju istine, ljepote i bogatstva osobnosti svakog pojedinca. Dakle, odgojitelj se treba baviti poticanjem govora djece radi njihova većeg dobra.

Osnovna sredstva kojima odgojitelj obavlja svoj posao upravo su njegov govor i glas. (Koludžić, Pavičić Dokoza i Čužić, 2020). Odgojiteljev odnos prema djetetu, sigurnost i povjerenje koje odgojitelj djetetu pruža, utječu na slobodu djeteta da progovori. Ukoliko je u sobi dnevnog boravka osiguran prostor u koji dijete može otići kako bi govorilo, čitalo, pjevalo i slušalo glazbu, ili pak neko osamljeno i tiho mjesto na kojem bi dijete moglo biti u tišini ili razgovarati u intimnosti društva jedne do dvije osobe, tada će se dijete osjećati slobodnim razvijati svoje govorno-jezične vještine. Odgojitelj je pozvan osigurati djetetu potrebne prostore.

Važno je kako govore ljudi okruženi djecom. Prema Andrešić i sur. (2010), poremećaji u izgovoru danas nisu rijetkost i kod profesionalnih govornika kao što su učitelji, profesori, odgojitelji, voditelji televizijskih i radio emisija, javni govornici i političari. „Kultura govora i javnog govorništva u današnjem multimedijском svijetu, nažalost – zanemarena je.“ (Andrešić i suradnici, 2010; str. 20).

Roditeljima i drugima odraslima simpatičan je način na koji djeca govore, a koji uključuje sve dječje prilagodbe govora svojim mogućnostima, pa i znatne odmake od korektnoga. Te su prilagodbe djetetu potrebne i ono će se odrastanjem sve više približavati govoru odraslih govornika. No neće mu pritom pomoći, nego će ga dapače usporiti, ako odrasli u njegovoj okolini prihvate njegov način dječjega govora. Dijete treba dobre uzore korektnoga govora prema kojima će i samo oblikovati vlastiti govor. Stoga se u razgovoru s djecom odrasli ne bi smjeli koristiti tepanjem, već korektnim govorom odraslih govornika (Andrešić i sur., 2010). Budući da zdravo dijete u izgovoru ponavlja ono što čuje najbolje kako može, ispravan govorni uzor bit će djetetu povratna informacija, pravilan izgovor. Naravno, valja uzeti u obzir fiziološke čimbenike govorno-jezičnog razvoja o kojima je prethodno bilo riječi.

Odgojitelj mora pažljivo promatrati govorni razvoj svakog djeteta, bilježiti njegovo trenutačno stanje i napredak. Cilj koji bi odgojitelji trebali postići jest taj da su djeca kompetentna razgovarati, pregovarati te na svom materinskom jeziku iznijeti vlastita mišljenja i prijedloge (MZO, 2015). Odgojitelj stoga treba stvoriti poticajno ozračje za aktivno sudjelovanje sve djece, argumentirano iznošenje vlastitih mišljenja i stavova, toleranciju u međusobnoj komunikaciji. Također, odgojitelji u Hrvatskoj trebaju djecu poticati na pravilno govorenje u skladu sa standardnojezičnom normom hrvatskoga jezika, u skladu sa *Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju* (NN 57/22, NN 97/2022) u kojem je navedeno: „U dječjim vrtićima odgojno-obrazovni rad obavlja se na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu.“ Za sve navedeno potrebno je pružiti djeci svrhovite i njima smislene aktivnosti.

O mogućnostima odgojiteljeva poticanja dječjega govorno-jezičnoga razvoja te o odgojiteljevu glasu i govoru kojim će poticajne aktivnosti biti popraćene, donosi se više u sljedećem, petom, dijelu.

5. Odgojiteljev govor i glas

Odgojitelj je osposobljen svoj rad s djecom oplemenjivati brojnim rukom izrađenim materijalima, poticajima, uvijek novim i maštovitim, prikladnima za sva područja dječjeg razvoja. U tome mu dodatno pomažu raznolika stručna usavršavanja. No ono što se često zaboravi jest to da djeca ne usvajaju kompetenciju komunikacije na materinskom jeziku samo služeći se materijalima pripremljenima za centar početnoga čitanja i pisanja. Dakako, preko tih materijala djeca gledaju napisane riječi, što je poticajno i potrebno jer time stvaraju vezu između pisane i govorene riječi, ali u procesu odgoja i obrazovanja najvažnija je živa riječ koju čovjek upućuje čovjeku (Vignjević, 2020). Razgovor je ljudska stvarnost koju društvo smatra odviše normalnom i prirodnom te nedovoljno pažnje posvećuje njegovoj kvaliteti. A upravo govoriti djeci i razgovarati s njima temelj je učenja i poučavanja (Vignjević, 2020).

Odgojitelj treba posjedovati određene komunikacijske vještine kako bi mogao djetetu prenijeti ispravan govor materinskog jezika. Odgojitelj je s djecom, ali i njihovim roditeljima, u suradničkom odnosu, a suradnja podrazumijeva povjerenje, razumijevanje i komunikaciju. Komunikacija se općenito dijeli na verbalnu i neverbalnu, a odgojitelj kao govornik treba usmjeriti svoju komunikaciju da bude: uključujuća, osjetljiva za sugovornika, empatična, fleksibilna, asertivna i prilagođena situaciji. „Dobra riječ može uzbuditi bešćutnost, probuditi savjesti, raspoložiti tužne, ohrabriti kukavne, poetizirati štute. Prizivajući argumente poštenja, pravičnosti, ljepote i dobrote, upozorava čovjeka da ta svojstva u sebi ima.“ (Škarić, 1988; str. 63-64). Upravo u skladu s time i Kinder (2014) izdvaja komunikacijska pravila za roditelje, među kojima se ističu važnosti smiješka i slušanja djeteta. Ista ta komunikacijska pravila vrijede i za odgojitelje, uz potrebu stalnog osvješćivanja važnosti odgojitelja kao govornog modela, važnosti molbe umjesto zahtjeva u komunikaciji, slikovitosti u govoru i dostupnosti odgojitelja za razgovor. No prije svega toga, odgojitelj treba biti svjestan onih sastavnica govora i govorenja kojima se koristi pri komunikaciji s djecom, drugim riječima, svjestan svojega govora.

5.1. Karakteristike odgojiteljeva govora

Odgojiteljevu komunikaciju čine njegov govor i njegove riječi, neverbalna komunikacija, ali i sva njegova verbalna i neverbalna ponašanja putem kojih djeci prenosi neku poruku (Vignjević, 2020). Odgojitelj, da bi prenio vještinu govora djeci, mora i sam biti svjestan govorničkih vještina te i sam biti govornik.

Odgojitelj je kao govornik pošiljatelj određene poruke u svrhu odgoja i obrazovanja djece. Djeca i odgojitelj moraju se u komunikaciji razumjeti, inače komunikacija ne bi imala smisla, a razumjet će se ako imaju zajednički kod i kontakt. Kod sačinjavaju svi znakovi ugovoreni za komuniciranje, a u komunikaciji je neophodan upravo kontakt, budući da je on fizički kanal koji stvara psihološku vezu između sugovornika te omogućuje i podržava komunikacijski odnos (Šego, 2005). Osim potrebe da govora bude razumljiv, treba imati na umu i to da će dobar govor tek onda biti učinkovit kada slušatelju pruža zadovoljstvo, kad ga može ganuti i poučiti nečemu. Da bi se to moglo ostvariti, govornik treba biti, kako kaže Ciceron (2002; prema Šego, 2005), iskusan, oštrouman, rječit, obrazovan i dakako nadaren.

Prema Škarić (2008), samo čovjek koji je čestit i pravedan smije biti govornik. Jer postoji opasnost da onaj tko takav nije bude ugrožen od loših govornika. Kvintilijan (1985; prema Šego, 2005) je bio svjestan da osobe koje dolaze u dodir s odgajanicom moraju biti osobe visokih intelektualnih i moralnih kvaliteta, moraju primjenjivati načelo postupnosti u poučavanju, a osim toga moraju poštivati sposobnosti i osobnosti svakog odgajnika (Šego, 2005).

Da bi odgojitelj bio dobar govornik, on treba poznavati jezik, književnost i filozofiju (kako bi izgrađivao vrijednosti i moral), mora imati bogat rječnik i težiti da ga uvijek iznova obogaćuje, treba imati dobro pamćenje te govoriti lijepo i pravilno (Šego, 2005). Nadalje treba imati osjećaj za vrijeme, jer se govorenje odvija u vremenu, ono uzima od vremena i oblikuje ga. Od govorničkih vrsta, odgojitelj se u vrtiću koristi uglavnom razgovorom na temu ili poučavanjem, pripovijedanjem i recitiranjem. Kakav bi njegov govor trebao biti da navedene govorničke vrste donesu najviše ploda, iznosi se u nastavku.

5.1.1 Psihološka sadašnjost (prezentnost)

Psihološka sadašnjost je „isječak fizičkog vremena u kojem se jedan događaj percipira sav psihološki istodobno.“ (Škarić, 2008; str. 58). Primjerice, ako netko brzo i uzastopno izgovori šest brojeva, ljudi će ih zapamtiti i moći odmah ponoviti jer će im u ušima zvučati kao istodobno izgovoreni, kao jedan trenutak. Obično jedna rečenica ima trajanje jedne psihološke sadašnjosti, ali i tu postoje iznimke, ukoliko su rečenice duge i složene. Duge rečenice posebno su vrijedne u poetskom izričaju, ali one nisu učinkovite u razgovoru s djecom. Dugim rečenicama odgojitelj ne daje do znanja da je inteligentniji ili pametniji, nego izgubi vezu sa psihološkom sadašnjosti te mu govor postaje rascjepkan i djetetu nerazumljiv. Ovdje je važno prisjetiti se dječjega govorno-jezičnog razvoja, osobito broja riječi koje djeca koriste slažući rečenicu. Dvogodišnja djeca slušaju i grade rečenicu od dvije riječi te se sa svakom idućom godinom života broj riječi u rečenici poveća za jedan. Ovakav porast psihološke sadašnjosti prisutan je do pete godine života, nakon čega počinje postupno opadati (Škarić, 2008). Odgojitelj mora biti svjestan činjenice da djeca ne mogu razumjeti misao izrečenu dugačkom rečenicom, ali ako se ista misao fragmentira u nekoliko manjih, odvojenih rečenica, djeca će je moći sasvim dobro razumjeti.

5.1.2. Jačina (intenzitet) govora

Jačina glasa utječe na zanimljivost govora. Ljudima su potrebni zanimljivi i dinamični sadržaji kako bi im održavali razinu koncentracije. Djeci su potrebni još više jer djeca u suprotnome ne mogu dugo zadržati pažnju na jednom objektu ili u jednoj aktivnosti. Ukoliko je govor dugotrajno ravnomjernog intenziteta, uspavljivat će slušatelje (Šego, 2005). Djeca će nakon nekog vremena izgubiti pažnju, opast će im koncentracija, postat će nemirna i tražit će druge poticaje. Zato intenzitet odgojiteljeva govora mora biti usklađen s okolnostima i stanjem djece. Prema Šego (2005), potrebno je tijekom govorne izvedbe brzo procijeniti situaciju te reagirati tako da pažnja djece ostane na odgojiteljevu. Odgojitelj treba govoriti onoliko glasno koliko je potrebno da govor bude razumljiv, pri čemu treba izbjegavati vikanje i deranje. Odgojitelj koji ima prirodno tih glas, može provoditi govorne vježbe za glas i izgovor, navedene u potpoglavlju 5.4.

5.1.3. Brzina (tempo) govorenja

Prema Škarić (2008), čovjek dobro nadzire svoju brzinu u spontanom govoru i lako je drži pod kontrolom, osim ako je posrijedi neki govorni poremećaj poput mucanja. Prema Šego (2005), tempo govora može biti polagan, umjeren ili brz, no točan je onda kada nesmetano prenosi poruku te kada je poruka razumljiva. Trajanje izgovorenih glasova, riječi i rečenica varira, no ipak postoji određeni prosjek, naveden u tablici (Tablica 3).

Tablica 3

Trajanje prosječnog izgovaranja jezičnih jedinica (prema Škarić, 2008)

	Minimalno trajanje	Maksimalno trajanje
Glas	0,06 s	0,08 s
Slog	0,15 s	0,25 s
Riječ	0,6 s	0,8 s
Rečenica (u jednoj psihološkoj sadašnjosti)	1,5 s	5 s

Tempo govorenja odgojitelj treba prilagoditi okolnostima. Iskustveno je poznato da izvorni govornici nekog stranog jezika govore brže od onih koji taj jezik tek usvajaju ili uče. Prema Škarić (2008), tako se i djeci čini da odrasli govore prebrzo i teško im je razumjeti govor materinskog jezika jer ga još nisu sasvim usvojili. Odgojitelj koji želi biti razumljiv treba govoriti sporije, osobito kada djeci govori nešto novo, a značajno. Danas je tempo života znatno brži nego što je prije bio i to se odražava i u govoru (Šego, 2005). Prebrz tempo govora negativno utječe na artikulaciju glasova te ona postaje teža, remeti se uporaba stanki u govoru, a često se slogovi na kraju rečenice gutaju ili ispuštaju (Šego, 2005). Brzina govora može se usporiti povećavanjem napetosti ili jačine glasa. Za istu svrhu služe i pauze u govoru, te se pomoću njih najlakše ispravljaju greške tempa. Svaki pojedinac ima vlastitu brzinu govorenja, no svatko ima i otvorenu mogućnost njezine promjene (Škarić, 2008).

Najbolji način za samoprocjenu vlastite brzine govorenja jest promatranje reakcija slušatelja i obraćanje pažnje na njihove povratne informacije. Ukoliko je govor prebrz, slušatelji ga neće razumjeti te će tražiti da se izgovoreno ponovi, a ukoliko je prespor bit će

im dosadno. Ranije je spomenuto kako odgojitelj treba biti dobar mislilac da bi bio dobar govornik. Naime, pauze oklijevanja u govoru odražavaju nespremnost govornika, dajući do znanja da ne zna što bi rekao i da pokušava u glavi složiti svrhovitu misao (Škarić, 2008). Zato je najbolje prvo složiti misao, a potom je početi iznositi.

Stanka označava granicu između pojedinih razmišljanja i odjeljuje jedan govorni takt od drugoga (Šego, 2005). Ona omogućava slušatelju da primljenu poruku dekodira i da joj dade značenje, kako bi sljedeću poruku mogao nesmetano primiti. Stanke su osobito važne u pjesničkom govoru, stoga na njih treba obratiti posebnu pozornost prilikom usvajanja pjesme s djecom.

Tempo govorenja u vrtiću može biti dobar poticatelj atmosfere, ovisno o aktivnostima za koje je vezan. Tako brzi tempo govorenja, poput tempa sportskog komentatora, pobuđuje dinamičnost i odličan je za dinamične aktivnosti kineziološkog ili napetog dramskog tipa (Škarić, 2008). Spori tempo govorenja odličan je za uvođenje u aktivnosti pričanja priča, potom stvaranja napetosti u kontekstu poetske čarolije ili procesnih drama.

5.1.4. Ritam

Ono što oblikuje ritam jest nizanje istih oblika u istim vremenskim razmacima. Ako toga u govoru nema, ne opaža se ni vremenski slijed ni ritam (Škarić, 2008). Najritmičnije jedinice govora jesu slogovi jer se pravilno izmjenjuju. Ritam se u dojenčadi očituje i opaža u plaču, gukanju i smijehu, a kasnijim se razvojem govorno-jezičnih sposobnosti opaža sve manje i manje. Opažao se ritam ili ne, govor prema ritmu ima nekoliko odnosa (Tablica 4).

Tablica 4

Odnos govora i ritma (prema Škarić, 2008)

Prvim dijelom polusloženice označen je govor, drugim ritam	Opis
Aritmičan	Govor je takav da se ritam u njemu uopće ne očekuje. Pojavljuje se eventualno u pokliku, jauku ili rečenicama tvorenim od samo jedne riječi.
Disritmično-disritmičan	Uobičajeno stanje govora. Očekuje se nepravilnost ritma pa i govor bude takav. Ako se poruka slabo tekstno organizira ili ako se jezik slabo poznaje, govor je disritmičan. Takav se odnos pojavljuje i kod mucanja.
Ritmično-ritmičan	Ritam se očekuje pa se u govoru i dobije. Takav se odnos pojavljuje u molitvama, u govoru gluhih, alkoholiziranih, u strojno generiranom govoru, u kolodvorskim najavama.
Ritmično-disritmičan	Očekuje se ritam, a dogodi se disritmija. To može biti u afektu prekinut glas, zagrcnut jecaj ili hotimično iznenađenje.
Disritmično-ritmičan	Očekuje se disritmija, a govor bude ritmičan. Postiže se neočekivanim ili spontanim nabranjem, ponavljanjem, rimama.

Govor je u vrtiću uglavnom aritmičan jer se ritam ne očekuje, no ipak ovisi o aktivnostima koje se s djecom provode. Pri usvajanju pjesme, brojalice, pa čak i u rimovanim zagonetkama, govor odgojitelja postaje ritmičan i djeca tu ritmičnost očekuju.

5.1.5. Kretanje tona

Drugi nazivi za kretanje tona pri govorenju su melodija, tonski reljef, intonacija, tonska krivulja (Šego, 2005). Od svih govornih vrednota, intonacija je najdinamičnija. Ona oblikuje rečenicu, naglašava određene riječi radi kreiranja značenja te uvelike mijenja značenje i razumijevanje poruke. Kretanje tona definirano je dizanjem i spuštanjem tona pod utjecajem misaonih ili emocionalnih stanja te vanjskih i unutarnjih poticaja, a najlakše se uočava u jednosložnim riječima ili rečenicama koje tvori samo jedna riječ. Primjerice, naglašavanje riječi može biti uzlazno, silazno ili ravno. Tako riječ „Da“, ovisno o tome kako

je izgovorena, može značiti: potvrdu, odnosno slaganje s nekom izjavom, upit, rezignaciju i nezadovoljstvo, uzbuđenje i veselje, ili pak zbunjenost i nelagodu (Šego, 2005).

Vrlo je bitno da odgojitelj svojom intonacijom ne unosi nelagodu ili zbunjenost među djecu. Ponekad odgojitelj zna govoriti ne pazeći na tonski reljef ili tako da njegove poruke postaju ironične ili sarkastične. Djecu takav govor zbunjuje te bi odgojitelj trebao svjesno obuzdavati svoj tonski izraz.

5.1.6. Trajanje govora

Prema Škarić (2008), predugi govori izazivaju u slušatelja vremensku frustraciju. Govor koji nije prethodno pripremljen i koji je spontan često predugo traje jer govornik zaboravi gdje se nalazi u svom govoru, kamo smjera njegova poruka, nespretno je u izražavanju i izgubi osjećaj za vrijeme (Škarić, 2008). Srećom, u vrtiću se to rijetko događa jer odgojitelj nema mnogo prilike držati monolog. Budući da je današnji pristup u odgoju usmjeren k djetetu i njegovim interesima, djeci se u punoj slobodi dopušta da se spontano uključuju pokrećući razgovor s odgojiteljem. Svaka aktivnost u vrtiću traje onoliko dugo koliko je prisutan interes djece. Zato je bitno da odgojiteljev govor bude što kraći i sažetiji, kako bi uspio prenijeti djeci poruku dok im traje interes za slušanje.

5.1.7. Društveno vrijeme govora

„Govor je društveno pravo, ali i obaveza. Tu bi obavezu svatko morao preuzeti. Biti čist slušač znači biti parazit. Društveno je govorenje davanje“. (Škarić, 2008; str. 66). Odgojitelj koji razgovara s djecom, daje im ono što u sebi ima. Djeci je potrebno dati utjehu, savjet, pouku, razbibrigu, zabavu, ljubav. A sve se to daje, između ostaloga, govorom. Djeca to darivanje prihvaćaju u želji da i oni odgojitelja povratno daruju kroz osmijeh, gestu, riječ. Pritom djecu treba upućivati u govorni bonton koji nalaže da se u razgovoru ravnomjerno sudjeluje. Razboritost odgojitelju pomaže pronaći prikladne načine i vrijeme za reći djetetu istinu, kritiku, opomenu, ali i odati mu priznanje, priznati svoju pogrešku i moliti od djeteta oprostjenje. Govor u vrtiću ne bi smio podijeliti ljude na aktivne i pasivne, još manje na

zabavljače i konzumente, a to je opasnost koju nam donose mediji. Jedino živi čovjek može potaknuti drugog čovjeka na razmjenu spoznaja i ideja razgovorom.

5.1.8. Afektivnost u govoru

„Brzina govora udružena s jačinom jedan je od najjačih izraza afektivnosti.“ (Škarić, 2008; str 62). Nakon što razviju privrženost, djeca pažljivo slušaju odgojitelja jer misle da je ono što odgojitelj govori važno. Zato odgojitelj treba s empatijom razmisliti o temama do kojih je djeci u grupi stalo, o njihovim prethodnim saznanjima i očekivanjima te sa svime time povezati svoj govor (Lloyd-Hughes, 2013). Treba koristiti priče i primjere poznate djeci, dati im do znanja da je ono što im želi reći važno, treba uzeti u obzir njihov pogled na svijet, *staviti se u njihove cipele*. Iskrena empatija neće u govor unositi retoričke smicalice, nego će poruka odgojitelja uvijek biti jasna i jednoznačna kako bi dijete u tom odnosu najprije izgradilo, a potom i produbilo povjerenje.

Na afektivnost u govoru utječe i materijalna okolina te prostorni raspored, što također treba prilagoditi djeci jer djeca pažljivo slušaju onda kad im je odgojitelj u razini očiju. Treba im sjesti blizu i držati ih oko sebe, da osjete kako su važni i da je odgojitelju stalo do njih, što im i iskazuje fizičkom blizinom. Najbolji su organizacijski rasporedi u obliku potkove ili kazališta (Lloyd-Hughes, 2013). U obliku potkove djeca su u polukrugu ispred odgojitelja, svako dijete može dobro vidjeti i čuti odgojitelja i svi se osjećaju uključeno. Zbiti djecu u redove, kao u kazalištu, zgodnije je ako je broj djece u grupi veći, a dječja pozornost bit će na odgojitelju ukoliko su dobro raspoređeni s obzirom na visinu (niža djeca naprijed, viša pozadi).

Emocionalne interakcije važne su jer pomažu djeci modulirati osjećaje i upravljati njima, što također pridonosi jezičnom razvoju. Djeca koja su pretjerano reaktivna, sklona su impulzivnijem ponašanju te im je teško prebaciti se s djelovanja na riječi i verbalizirati kako se osjećaju (Greenspan i Lewis, 2004). Odgojitelj u takvim situacijama treba biti ublažavajući partner tako što će pomoći djetetu da se smiri govoreći mu mirni glasom, omekšanim i ublaženim gestama, dajući njegovim osjećajima naziv i potičući ga da se verbalno izrazi. Prema Greenspan i Lewis (2004), kada dijete jednom ovlada emocionalnom interakcijom, ono

bolje sluša, pogledom prati, gestikulira, svojim idejama doprinosi rješavanju problemskih situacija i općenito se bolje ophodi s drugima.

5.2. Karakteristike odgojiteljeva glasa

„Odrasli vole brojeve. Kad im pričate o nekom svom novom prijatelju, nikad vas ne pitaju o onom što je bitno. Nikad vam ne kažu: »Kakav je zvuk njegova glasa?«“ (De Saint-Exupéry, 1975; str. 18). Nije rijetkost da ljudi izjavljuju kako ne vole čuti snimku svoga glasa, ali ne samo to – ljudi često ne prepoznaju vlastiti glas na snimkama. Prema Škarić (2008), sebe čujemo drugačije nego što nas drugi čuju, jer zvuk našega glasa dolazi do našeg slušnog organa izvana preko zraka, ali i iznutra kroz tkivo glave.

Glas oblikuju promjenjivi i nepromjenjivi činitelji. Nepromjenjivi su urođene osobine fonatornih organa, a promjenjivi su činitelji: oštećenja i bolesti govornih organa, način života (govor u buci), imitacija glasovnih uzora, psihičko djelovanje vlastite estetičke svijesti i takozvano školovanje glasa (Škarić, 2008).

5.2.1. Boja i ton glasa

Boja glasa proizlazi iz govornih organa i njihove različite građe u svakog pojedinca (Šego, 2005). Boja glasa ovisi o individualnom izgovoru i njegovoj osebnosti, o tome je li glas povezan ili rascjepkan, drhtav ili vibrirajući, o amplitudi slogova, tj. odnosu jakosti u izgovoru otvorenih samoglasnika i zatvorenih suglasnika te o naglašenim i nenaglašenim dijelovima govorenja i njihovom međusobnom odnosu (Škarić, 2008). Glas odaje i neke osobine pojedinca, primjerice je li čovjek nesiguran i introvertiran ili je ekstrovertiran i agresivan. Također odaje i sociološke osobine kao što su ambijent u kojemu pojedinac živi, društveni sloj kojemu pripada, stupanj naobrazbe i tome slično (Škarić, 2008).

Pretjerana i kriva upotreba glasa, osobito u odgojitelja, može izazvati poremećaj boje glasa. U odgojiteljskoj je struci presudan zdrav, izražajan i ugodan glas. Da bi takav glas mogao njegovati, odgojitelj ga mora prvo pronaći i biti svjestan svoga glasa. Ljudi se više i ne

obaziru na svoj glas, nije im stalo kakav je i kako zvuči, ne razmišljaju uopće o tome da ga mogu mijenjati i razvijati (Škarić, 2008). U buci vrtićkog okružja ili zbog vikanja u vrevi dječje igre, odgojitelj često ošteti svoj glas. Prema Škarić (2008), glas treba znati dobro fonirati da bude zaobljen i pun, ali treba znati i dijafragmalno disati i govoriti. Gdje nema dobrog glasa, nema ni kulture govorenja, zato je nebriga prema vlastitome glasu odraz niske razine kulture (Škarić, 2008). Idealno bi bilo kad bi u grupi bili odgojitelj i odgojiteljica, da dijete sluša i muški i ženski glas. Prema Škarić (2008), niži registri muškoga glasa odaju snagu i sigurnost, a viši registri ženskoga glasa nježnost i tankoćutnost. Bilo kako bilo, odgojitelj treba svoj glas odgajati da bude lijep i izražajan. Tek će tako moći kulturu glasa prenositi na djecu s kojom provodi i do deset sati dnevno.

5.2.2. Jačina glasa

Odgojiteljev glas treba biti dovoljno jak da djeca mogu razumjeti njegov govor, a opet odmjereno jak kako bi djeca, slušajući odgojitelja, mogla čuti i svoje misli. Što je više djece u grupi, prirodnije je da će odgojiteljev glas postajati jačim. Kad razgovara s jednim djetetom, odgojiteljev je glas slabiji. Jednako tako, ako želi postići u djece dojam kao da govori svakome od njih ponaosob obraćajući se svima istovremeno, govorit će slabijim glasom. To će primorati djecu da se stišaju i osobnije dožive odgojiteljev glas.

Jakost glasa daje govoru snagu, a snaga oslikava temperament odgojitelja, njegov odnos prema djeci kao slušateljima. U odgojno-obrazovnim institucijama, dakle i u vrtiću, uobičajen je i potreban je nešto jači glas. Odgojitelj je onda pronašao svoj glas, kad govori tako da ga bez naprezanja djeca razumiju, a istodobno je obazriv prema njihovom dostojanstvu.

5.3. Neverbalna komunikacija

Djeci je potrebno puno vremena da svladaju govor, a dok to ne uspiju komuniciraju neverbalno. Jedna od funkcija neverbalne komunikacije jest naglašavanje verbalne. Tjelesni pokreti i položaji mogu utjecati na održavanje komunikacije između odgojitelja i djece. Kako je ranije navedeno, komunikacija će biti bolja ako je odgojitelj pozicioniran u razini djece,

tako da im se oči mogu nesmetano susresti. Pogled i kontakt očima otvara djecu prema odgojitelju, izgrađuje povjerenje i privrženost. Oči su vrlo važno sredstvo preko kojega odgojitelj ulijeva djeci sigurnost i osjećaj prihvaćenosti i pripadnosti, ali i prima od djece, putem njihovih pogleda, informacije o njihovom psiho-fizičkom stanju. Što su djeca manja, to im je teže odvratiti pogled od govornika, stoga je odgojitelju bitno imati na umu kakav izraz lica u kojoj situaciji tvori.

Dodir je također bitan za izgradnju afektivnosti u govoru. Bilo da su oblici dodira pozitivni (poput tapšanja, držanja za ruku ili grljenja) ili pak negativni (poput odmicanja rukom), dodiri uvelike utječu na daljnji tok razgovora i razvoj dječjega govora. Pozitivni oblici dodira poticat će dijete da slobodno izrekne svoje mišljenje i ohrabrivati ga za komunikaciju i ponašanje. Negativnim će se oblicima komunikacijskog dodira odgojitelj koristiti isključivo u okolnostima zaštite samog djeteta ili pak drugog djeteta/djece. Također, valja imati na umu da neće svako dijete jednako reagirati na dodir niti je svaka vrsta dodira prihvatljiva svakom djetetu. O okolnostima komunikacije, o dobi djece te o individualnim odlikama svakog djeteta ovisit će odgojiteljeva odluka da u komunikaciju uključi i dodir.

5.4. Govorne vježbe za disanje, glas i izgovor

Kako bi odgojitelj dobro govorio, treba imati dobar glas. A dobar glas može nastojati postići vježbanjem. Odgojitelj može uvježbati ekonomično koristiti dah prilikom govorenja, tako što će dijafragmalno disati. Nadalje, može opušteno držati grlo, slušati vlastiti glas kako bi postao jedno s njim te biti svjestan doživljaja vibracija na prsnoj kosti dok govori (Škarić, 2008). Za početak je bitno opustiti cijelo tijelo, a osobito govorne organe. Protezanje i zijevanje idealne su vježbe za opuštanje.

Osim položaja, za govor je iznimno važno disanje. Postoje tri vrste disanja: nesvjesno (pod upravom vegetativnog živčanog sustava), hotimično (prilikom obavljanja radnji poput gašenja svijeće, zagrijavanja promrzlih prsiju i sl.) i govorno (koje se uvježbava govorenjem) (Škarić, 2008). Govorno bi disanje trebalo biti dijafragmalno: duboko udisanje i istiskivanje zraka uvlačenjem trbuha. Dobro je i vježbati govorenje nepunim plućima, tako što se nakon dubokog udaha ispusti dio zraka, a tek onda počne govoriti (Škarić, 2008). Što se tiše govori, to se manje zraka pri govoru koristi, pa je dobro provoditi tu vježbu govoreći šapatom. Za

glasno govorenje potrebno je disati punim plućima, pa se u tu svrhu mogu provoditi vježbe izdisanja uz gromoglasno „ha“. Za vježbanje govornog disanja dobra je vježba produženog izgovaranja glasa „a“. Prema Škarić (2008), na tu vježbu treba nadograditi vježbu produženog foniranja uz koncentrirano samoslušanje. Čim osoba samu sebe pozornije sluša, to će joj govor nehotice postajati boljim. Vježba produženog niskog foniranja uz masažu grla služi za opuštanje glasa, a tuckanje rukom po prsnoj kosti posvješćuje vibracije koje uzrokuje protok zraka. Mjesto vibracije bilo bi dobro pronaći i na nepcu, dižući jezik na nepce i produženo izgovarajući slogove „ži“ ili „ji“ (Škarić, 2008). Za povećanje snage, brzine i spretnosti govornih organa odlična je vježba snažnog i brzog izgovaranja riječi ili niza brojeva u jakom šapatu. Za smanjenje nazalnosti pri govoru treba provoditi vježbe produženog i jakog izgovaranja glasa te govorenja blago zatvorenim nosom. Da bi ove vježbe bile učinkovite, treba ih ustrajno provoditi svaki dan. Ispočetka se odgojitelju može činiti da ne uspijeva u njihovom provođenju, ali vrijeme će pokazati učinkovitost vježbi i govorni napredak.

6. Zaključne misli o odgojiteljevu govoru

Više od samog procesa odgajanja na dijete djeluje njegov uzor, model. A to je, pored roditelja, odgojitelj. Kad se dijete osjeća dobro, ugodno i sigurno, onda je sposobno primati poticaje ljudi oko sebe. Odgojitelj treba prvo raditi na uspostavi kontakta s djetetom, stvaranju emocionalne veze i privrženosti (Špionjak, 2022). Prilikom komunikacije s djecom odgojitelj treba biti zanimljiv i znati privući pažnju djece. Osobito treba paziti na sadržaj svoga govora, jer djeca sve čuju, čak ako se odgojitelju čini da ga ne slušaju. Izražavanje, artikulacija, intonacija i disanje važni su za dobru komunikaciju odgojitelja s djecom. Sigurnost odgojiteljeva glasa, kao i njegova ljubaznost prvi su koraci u razvoju povjerenja djece prema odgojitelju. Ono na što je također bitno obratiti pažnju su jasno izgovaranje riječi i rečenica, tempo govora prilagođen djetetu, ton glasa koji je prihvaćajući i ohrabrujući. Odgojitelj treba biti posebno pažljiv prilikom ispravljanja djetetovih pogrešaka. Dobar je način parafraziranje djetetove izjave, ili pak njezino doslovno ponavljanje, govoreći pritom ispravno. Također, odgojitelj treba dati konkretne primjere djetetu kako može izgovoriti ili formulirati rečenicu (Špionjak, 2022).

Prema Vignjević (2020), odgojiteljeva riječ mora biti vjerodostojna, tj. mora biti popraćena odgojiteljevim ponašanjem. Nadalje, mora biti stručna, poznavati način podučavanja i tematiku o kojoj progovara djeci te usklađena sa standardnojezičnom normom. Odgojiteljeva riječ, osim što treba biti ispravna, treba biti i lijepa i jasna. Poštivanje djeteta i njegova dostojanstva kao jednako vrijednoga najbolje se ostvaruje i uočava u načinu ispravljanja djetetovih pogrešaka, pazeći pritom da se djecu ne uspoređuje s drugom djecom u iz skupine (Špionjak, 2022). Odgojitelj treba u svom izražavanju biti jasan i blag, kako bi u ljubavi dopro do onih kojima se obraća te u pravo vrijeme rekao što je potrebno za dobar odgoj. Odgojitelj je nositelj odgovornosti za odgoj djece koja su mu povjerena, pa je tako odgovoran i za svaku riječ koja mu prijeđe preko usana.

U konačnici, izdvojila bih dva citata iz sv. Pisma koji progovaraju o odgoju, a odgojiteljima mogu dati ohrabrenje i veliku nadu: „Upućuj dijete prema njegovu putu, pa kad i ostari, neće odstupiti od njega.“ (Biblija, 2016, Izr 22,6). „Isprva se, doduše, čini da nijedno odgajanje nije radost, nego žalost, ali onima koji su njime uvježbani poslije donosi mironosni plod pravednosti.“ (Biblija, 2016, Heb 12,11).

Literatura

- Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. (2010). *Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi*. Velika Gorica: Planet Zoe.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Biblija. (2016). Hrvatska biskupska konferencija. Zagreb: *Kršćanska sadašnjost*.
- Božanski časoslov rimskog obreda, II svezak. (2012). Sveti zbor za bogoštovlje. Zagreb: *Kršćanska sadašnjost*
- De Saint-Exupéry, A. (1975). *Mali princ*. Zagreb: Mladost.
- Greenspan, S. I. i Lewis, D. (2004). *Program emocionalnog poticanja govorno-jezičnog razvoja*. Lekenik: Ostvarenje.
- Kinder, I. (2014). Komunikacija odgojitelj-dijete. Preuzeto 11.03.2023. s <http://www.dvds.hr/pdf/komunikacija.pdf>
- Koludžić, Z., Pavičić Dokoza, K., Čužić, M. (2020). Rezultati samoprocjene glasa nastavnika učenika bez teškoća i nastavnika učenika s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim školama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56 (1), str. 96-106).
- Košir, M., Zgrabljic, N., Ranlf, R. (1999). *Život s medijima : priručnik o medijskom odgoju za roditelje, nastavnike i učitelje*. Zagreb: Doron
- Lloyd-Hughes, S. (2013). *Govorništvo*. Zagreb: Veble commerce.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO]. (2015). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje NN 05/15 (NN 97/2015). Preuzeto 11.10.2022. s <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje/3478>
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MZO]. *Rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Pristupljeno 26.04.2023. <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje/128>
- Pašica, A. (2019). *Utjecaj medija na razvoj govora djeteta*. (Neobjavljeni završni rad). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Čakovec. Preuzeto 22.03.2023. s <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ufzg:776>
- Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Buševac: Ostvarenje.

- Starč, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobina i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Šego, J. (2005). *Kako postati uspješan govornik*. Zagreb: Profil internacional.
- Šimeg, K. (2022). *Aktivnosti za poticanje govora djece predškolske dobi*. (Neobjavljeni završni rad). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Čakovec. Preuzeto 22.03.2023. s <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ufzg%3A3823>
- Škarić, I. (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I. (2008). *Temeljci suvremenoga govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Špionjak, A. (2022). *Poticanje razvoja govora u centrima aktivnosti*. (Neobjavljeni završni rad). Fakultet za odgojne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula. Preuzeto 22.03.2023. s <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu:7367>
- Šušnjić, S. (2021). *Uloga odgajatelja u poticanju razvoja djece predškolske dobi*. (Neobjavljeni završni rad). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Petrinja. Preuzeto 22.03.2023. s <https://dabar.srce.hr/islandora/object/ufzg%3A2576>
- Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (1997). *Dječja psihologija moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vignjević, J. (2020). Upute za dobar govoru u odgajanju i obrazovanju nadahnute Kvintilijanovim i Marulićevim mislima. *Nova prisutnost*, 18 (2), 325-340. Pristupljeno 15.04.2023. na <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=601653>
- Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju NN 57/22 (NN 97/2022). Pristupljeno 09.05.2023. s <https://www.zakon.hr/z/492/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju>

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Ja, Lucija Opačak, izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)